

G Ö Ç E R H A Y V A N C I L I Ğ I

(Nomadic Animal Breeding)

Prof. Dr. Afif Sevinç (*)

GİRİŞ

Yalnız dilimizde değil, hemen tüm dillerde göçer sözcüğü, genellikle hayvancılığa bağlı, hayvanlarını doğal otlaklarda beslemek zorunluğu nedeniyle, yılın belirli dönemlerinde ve iklim koşullarına bağlı yer değiştiren, değişik çapta insan topluluklarını içerir. Göçerlerin çoğunluğu birden çok aile yada daha geniş akrabalık tabanına dayalı aşiretlerden oluşur.

Çokluk aşiretlerden oluşan göçerlerin ilkin ve yaygın biçimde Asya'da yer aldıkları, öbür kıtalara, değişik çağlarda, tarihin tanıklık ettiği irili ufaklı genel göçler sonu geçtikleri söylenebilir. Zamanımızda göreneklere dayalı yapılan göçer hayvancılığının özellikle Avusturya, İsviçre ve Yugoslavya gibi Güney Avrupa ülkelerinde, sosyal ve teknik gelişmelerin etkisi altında modern yayla hayvancılığına dönüştürüldüğü görülmektedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan kimi ülkelerde ise göçerler ve göçer hayvancılığının ilkel görüntüleri önemli değişikliklere uğramaksızın sürmektedir.

Türkiye bu bakımdan ikinci gruptaki ülkeler arasındadır. Cumhuriyetin kuruluşuna değin, Anadolunun hemen her yerinde göçer hayvancılığının egemen olduğu görülmektedir. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadoluda çok yaygın, Güney ve Orta Anadoluda oldukça yaygın Batı ve Kuzey Anadoluda da daha değişik biçimde ve çok sınırlı ölçüde göçer hayvancılığı yapılmaktadır.

(*) A. Ü. Veteriner Fakültesi Öğretim Üyesi

Belli aile ve akraba gruplarına dayalı ve bilinen anlamı ile göçerler ve göçer hayvancılığı, yurdumuzun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde vardır. Göçer hayvancılığı hemen tümünden koyuncululuğa dayalıdır. Ve göçerlerin büyük çoğunluğu koyunlarıyla birlikte, yılın her mevsiminde kıldan yapılmış çadırlarda barınırlar (1).

Kuşku yoktur ki her ülkede göçerleri, göçer hayvancılığını var eden başlıca neden, tarıma elverişsiz daha çok sığ toprak örtüsü olan, ama üstün besleme değerinde çeşitli otlak bitkilerinin, doğal olarak yetiştiği yerler, özellikle yüksek dağ etekleriyle dağlar üzerinde ve dağlar arasında yer alan yaylalardır.

Göçerler yalnız kendileri için değil, buldukları bölge ve ülkenin ekonomisine büyük katkıda bulunmakla kalmazlar, tarıma elverişli olmıyan sığ topraklardaki bitki florasını hayvansal ürünlere çevirmek suretiyle de değerlendirilirler.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu göçer hayvancılığıyla ilgili inceleme çalışmalarımızda yaptığımız, oldukça muhafazacı hesaplarda, yalnız 9 ildeki göçer koyuncululuğunun yıllık millî gelire katkısı, en az 2.410 milyon TL. olarak bulunmuştur (5). Bugünkü carî fiatlar gözönünde bulundurulduğunda bu değerın 50 oranında yükselmiş olduğu kabul edilebilir.

Türkiyedeki göçer hayvancılığının, yalnız bir kesimiyle ilgili bu verilen bile konunun ne ölçüde önem taşıdığını gösterir niteliktedir. Bu bakımdan göçer hayvancılığının durumunu, sorunlarını ve geliştirme çarelerini ortaya koyacak, yeter genişlik ve derinlikte bilimsel araştırma ve incelemeye olan gerekseme açıktır.

Kaldı ki, sözünü ettiğimiz otlakların, son 20 yılda yaygın biçimde ve durmaksızın sürülerek bozulması, geri kalan yaylakların da, taşıyabilecekleri koyun sayısının pek çok üstündeki sayıda hayvanla doldurularak, yoğun otlatma altında tutulması nedeniyle bitki örtüleri büyük ölçüde yok edilmiştir.

Ağaç örtüsünden, hemen tümünden yoksun olan Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu bölgelerimizdeki yayla ve eteklerinin sığ toprağını tutagelen bitkisel örtünün ortadan kaldırılmasıyla, sürekli yoğun çalışmalarla bile zor önlenebilir yaygın ve derin bir toprak erozyonu şekillenmiştir (4).

Söz konusu bölgelerde bulunan milyonlarca hayvanın elde tutulabilmesini şimdiden çok güç duruma sokan bu toprak erozyonu, gerçekçi tedbirlere başvurarak önlenmediği takdirde, pek uzak olmıyan bir gelecekte göçerlerin barınmasını olanaksızlaştırması ve dağılmalarını doğurması yanında, yaylalara yakın taban topraklarının da erozyon sonu akıp gideceği açıkça görülmektedir. Bunun açık anlamı, söz konusu bölgelerde yalnız göçerler değil, öbür halkın da barınmasına olanak kalmıyacağıdır.

Bu açıklamalar, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ne önem ve çapta hayati bir sorunla karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir yeterliktedir.

Biz bu incelemeyi, sorunun belli başlı yanlarını ortaya koyarak, Bu konuda zaman geçirmeden, derinliğine ve geniş kapsamlı araştırmaların yapılmasına yardımcı olur umut ve amacıyla yaptık.

Bu çalışmada, daha önce yerinde ve çokluk Doğu ve Güneydoğu göçer hayvancılığıyla ilgili yaptığımız inceleme ve araştırmalarla, bu konuda yapılmış öbür araştırmalar ve göçerlerle ilgili istatistik verilerden (1,2,3,4,5,6,7) yararlanarak, daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu göçer hayvancılığının durumu, başlıca sorunları ve bu tür hayvancılığın geliştirilme olanaklarını, klasik sayılmayacak bir ön araştırma niteliği içinde vermeye çalıştık.

GÖÇER HAYVANCILIĞININ DURUMU

Göçer hayvancılığı, daha önce yaptığımız açıklamalardan izlendiği gibi, tarıma elverişli olmayan sığ topraklarda, özellikle yaylalarda ve yaylaların etek-

lerinde doğal olarak yetişen, gerçekten yüksek besleme değerinde olduğu kanısına vardığımız otlak bitkilerine, büyük ölçüde dayalı bir hayvancılık türüdür. Bu nedenle göçerler, hayvanlarını beslemek için, buldukları bölgelerin niteliklerine göre değişen ölçüde, yıl içinde kışlaktan yaylağa, bir yaylaktan öbür yaylağa, ya da kışlağa geçmek üzere hareket hâlinde dirler. Kolayca anlaşılacağı gibi, bu göçerlerin koyunlarını doyuracak otlak bitkilerinin bulunduğu yere gitmek; otu bitirilen bir otlak ya da yaylaktan öbür otlak ya da yaylağa geçmek, ordan da, zamanı gelince kışlağa dönmek zorunluluğundan doğmaktadır.

Göçer hayvancılığı bu nedene dayalı olarak, bölgenin, ya da bölge içi kesimlerin arazi yapısı, daha doğrusu otlak bitkilerinin var oluş durumu ve süresine göre, ya il içi, ya da iller arası nitelikte oluşmuştur. İl içi göçer hayvancılığı için, özellikle Tunceli, bir ölçüde de Diyarbakır illerindeki kimi göçerler belirgin örneklerdir. Şavak aşireti göçerleri Tunceli ili merkeziyle, Pertek ilçesi arasında yer alan ve Munzur suyunun Murat suyuna katıldığı vadinin güney kesiminde kışlarlar. Hava koşullarına göre ilkbaharın ortalarında, ya da Mayıs-Haziran ayları arasında Munzur dağları üzerindeki Melen yaylası ile Tunceli yaylalarına çıkarlar. Diyarbakır ilindeki kimi göçerler ise, kışı ovalıklarda geçirdikten sonra, yine bahar ortalarında, çokluk Karacadağ ve bölgede bulunan öbür yaylalara göçerler.

İller arasındaki göçer hayvancılığına Alikan ve Beritan Aşiretleri örnek gösterilebilir. Alikan aşiretinin kışlak yerleri Siirt, Mardin ve Diyarbakır illerinin sınırları içinde bulunan Beşiri, Batman, Garzan, Cizre, İdil ve Silvan v.b. yerlerdeki ovalıklarda bulunur. Bunlar genellikle, Nisan sonu ya da Mayıs ayı başlarında, özellikle Bitlisin Nemrut ve Süphan dağlarındaki yaylalara çıkarlar. Cizre çevresinde kışlayan kimi aşiretler de Van'ın Çatak ve Hakkarinin kimi uygun yaylalarına göçerler.

Beritan aşireti kışı Urfa ve çevresindeki ovalıklarda geçirir; ve Nisan ayı sonlarına doğru özellikle Bingöl ilindeki Şerafettin ve Bingöl yaylalarına gi-

derler.

Göçerler sonbaharda, kışlak yenlerine gitmek üzere bu yaylalardan ayrılırlar. Genellikle Ekim ayı içinde, yayla eteklerindeki düzlüklere inilir. Burada bir süre konakladıktan sonra, Ekim ayı sonunda ya da Kasımın başında, kışlak yerine doğru göç başlar. Gerek yaylalara çıkışta, gerek kışlaklara inişte bir çok yerde, kısa süreli konaklamalar yapılır. Bu, ilkbaharda koyunların otlatılması, sonbaharda kışlaklara inişte ise, gebe olan koyunların yorulmalarını önlemek için dinlendirilmeleri nedeniyle yapılır.

Göçer hayvancılığı koyunculuğa dayanır. Denebilir ki göçerlerin yaşantısı koyuna ve koyunculuğa bağlıdır. Yüzyıllardan beri yapılagelen göçer hayvancılığı yaşanılmış, uygulama sonu elde edilmiş tecrübe ve örnekler doğrultusunda yürütülmektedir. Doğal koşullar içinde ve ilkel biçimde yapılmakla beraber, göçerlerin koyunculuk kültürü ve koyunlarına sağladıkları bakım, köylerde yerleşik koyun yetiştiricilerinden daha üstündür.

Son 20 yılda giderek yaygınlaşan, tarıma elverişsiz sığ topraklardaki otlakların sürülüp bozulması yanında aşiret nüfusunun çoğalmasıyla orantılı olarak koyun sayısının artması nedeniyle göçerler, yeter otlak bulmakta çok büyük güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır. Eskiden, hemen hiç kira ödemedi kullandıkları yaylaklara, şimdi, bir otlatma dönemi için 100 binlerce kira parası ödeyerek ancak girebilmektedirler. Kaldı ki şimdiki yaylakların bitki örtüsü de, geçmişte olduğu gibi gür ve hayvanların karınlarını doyurabilecek yeterlikte değildir. Bu durum öylesine kötü bir ortam doğurmuştur ki hayvanlarını otlatma yüzünden, aynı aşiret içindeki adamları bile birbirini vurmaları çizgisine getirmiştir.

Bunun yanında göçerlerin yaylaklara çıkış ve kışlaklara iniş göç yollarında, çeşitli yönlerden uğradıkları maddi kayıplar, baskılar ve elde ettikleri tüm hayvansal ürünleri değer fiatına, güvence içinde pazarlama olanaklarından yoksun kalmalarıyla, göçer hayvancılığının uzak olmayan bir zamanda ortadan kal-

kacağını gösterir olgular şekillenmeye başlamıştır . Nitekim, kimi göçerlerin, bu olumsuz etkenler yüzünden koyunlarını satarak Tatvan, Batman gibi yerlerde yerleştiklerine tanık olduk.

Bu durum, hayvan besleme değeri üstün doğal otlak bitkilerinin hayvansal ürünlere dönüştürülmemesi sonu ülkemizi önemli bir kaynağından yoksun bırakmakla kalmayacak, koyunculuktan başka bir iş tutamayacak olan göçer çoğunluğunu, ellerindeki parayı yedikten sonra, perişan bir duruma da sokacaktır.

Göçer hayvanları ya da koyun vanlığı hesaplanırken, göçerlerin yaylaklara çıkışlarında göç yolu boyunca bulunan köylerin, büyük ölçüde koyunlarının da, bir çeşit kira ile göçer sürülerine katıldığı unutulmamalıdır. Çeşitli zamanlarda göçerlerin yoğun bulunduğu Doğu ve Güneydoğunun 9 ilindeki göçer hayvancılığı ile ilgili, yerinde yaptığımız incelemelerle, resmî istatistiklerden de yararlanarak hazırladığımız hayvan varlığı çizelgesi, bu konuda genel çizgiler içinde ve bir ölçüde değerlendirme yapma olanağını vermektedir.

Çizelgede verilen hayvan sayıları ilgili illerin Veteriner Müdürlükleri resmî kayıtlarından alınmıştır.

Çizelgeden izleneceği gibi, söz konusu 9 ilde toplam 6.241.665 baş koyun, 3.668.970 baş kıl ve tiftik keçisi (3.109.537 kıl keçisi, 559.433 tiftik keçisi) 1.415.366 baş sığır, 366.474 baş tek tırnaklı ve 128.111 baş da manda vardır.

Bu sayılar, toplam 11.820.586 baş hayvanın yaklaşık % 55 ini koyun % 32 sini tek kıl ve tiftik keçisi % 10 unu sığır ve % 3 ünü tek tırnaklı hayvanlarla mandaladr şekillenmektedir. Toplam hayvan sayısının % 87 sini koyun, kıl ve tiftik keçisinin oluşturması, iline göre değişmekle beraber bölge hayvancılığının küçük gevişenlere dayandığını göstermektedir. Bunun açıkça anlamı, gerek koyun, gerek keçi yılın hemen 9 aylık süresinde otlaklarda besleniyor demektir. Kaldı ki, iller arası göçer hayvancılığı yıl boyu otlaklara

Doğu ve Güneydoğu Anadolunun 9 ilindeki Hayvan Varlığı

İl	Keçi				Tek		
	Koyun	Kıl	Tiftik	Sığır	Manda	Tırnaklı	Toplam
Diyarbakır	550.320	497.052	-	380.562	38.708	91.080	1.557.722
Tunceli	246.235	286.636	-	93.783	1.187	22.810	650.651
Bingöl	414.033	277.110	-	119.616	5.017	18.735	834.511
Bingöl'e gelen göçerler	350.000	10.500	-	250	-	-	360.750
Muş	685.690	265.400	-	211.721	36.905	17.685	1.217.401
Siirt	626.978	515.839	199.918	118.829	9.695	61.193	1.532.453
Bitlis	428.945	266.561	24.347	91.454	5.410	10.650	827.367
Van	1.444.669	238.502	-	210.318	26.792	27.830	1.948.111
Hakkâri	787.718	361.141	16.882	48.304	2.528	23.952	1.240.525
Mardin	707.077	390.796	318.286	140.529	1.868	92.539	1.651.095
T o p l a m	6.241.665	3109.537	559.433	1415.366	128.111	366.474	11.820.586

Dayalı olarak yapılmaktadır. Bu gerçekler, doğu ve Güneydoğu Anadolunun yaygın otlaklara sahip olduğu gerçeğini kesinlikle doğrulamaktadır. Bunun yanında, söz konusu bölgeyi gezen bir kimse, eski zenginlik ve yaygınlıkta olmasa bile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölge topraklarının tümüne yakın bir ölçüde, (dağlar ve yaylalarla kaplı olması nedeniyle) otlaklarla kaplı olduğu, hiç değilse otlak niteliğini taşımaya çok elverişli bir nitelik taşıdığını kolayca görür.

Daha önceki açıklamalarımızdan izlenmiş olduğu gibi, bu bölgelerde, henüz tümünden bozulmamış otlaklardaki çeşitli bitki türleri yüksek bir besleme değeri taşımaktadır. Yaptığımız gözlemler ve eldeki sınırlı veriler bu gerçeği kanıtlar niteliktedir: Hem doğurmuş, hem kıştan oldukça güçsüz çıkmış ve göç yollarında yorulmuş koyunlar yaylakların otunu almaya başladıktan 15-20 gün sonra öylesine canlanmaktadırlar ki, çobanlar uzun süre kovaladıktan sonra ancak ve zorlukla onları tutabilmektedirler. Köyde tutulan koyunlara bakınca daha çok süt, et, yapağı ve yavru vermeleri de büyük ölçüde bu üstün besleme değerindeki yaylak bitkilerini almalarına bağlanabilir.

Gözlemlere dayalı bu yargıları kanıtlayacak yeter sayıda bitki analiz araştırmaları maalesef yapılmış değildir. Bununla beraber, Tunceli Veteriner Müdürlüğünün, Tunceli ve Melen yaylaları bitki floralarından aldığı bitki örneklerinin yapılmış kimyasal analiz sonuçları vardır (7).

Bu analizlerden alınan sonuçlarda, yaylak otlarının bazılarında protein oranının % 14 gibi, yüksek bir düzeyde olduğunun saptanmış olması, söz konusu bitki florasının yüksek bir besleme değeri taşıması konusunda biraz önce açıkladığımız kanıyı bir ölçüde doğrulamaktadır.

Göçerlerin yaptıkları koyunculuk görenek ve denemelerden sağlanan kültürle yürütülmektedir. Bir başka deyişle, göçer koyuncululuğu, modern koyunculuktan uzak ilkel bir biçimde yapılmaktadır. Otlatma ve besleme, anaç koyun seçimi ve koç katımı, gebe koyunların bakımı, doğumla ilgili hususlar, kuzu bakım ve besleme-

si, koyunların sağımı ve kirkımı, elde edilen ürünlerin kısmen işlenmesi ve koyunların sağlığını korumayla ilgili tüm işler ve çalışmalar ilkel teknik ve görenekler doğrultusunda yapılmaktadır. Bununla beraber yine belirtelim ki, göçerlerin koyunculuk konusundaki kültürleri ve koyun yetiştiricilikleri, yerleşik köylülerimizinkine bakınca daha üstündür.

Doğu ve Güneydoğu illerinin yalnız 9 ilindeki koyun varlığının yaklaşık olarak sağladığı verim ve taşıdığı verim potansiyeli hesaplandığında, çok önemli bir konuyla karşı karşıya bulunduğumuz ortaya çıkmaktadır. 9 ildeki göçer koyunculuğu, tüm koyun varlığı olan 6.241.665 baş hayvanın yaklaşık % 60 ını oluşturmaktadır. Yani, göçerlerin doğrudan ve dolaylı olarak tuttukları koyun sayısı 3.765.000 dir. En muhafazacı bir olasılıkla bu sayıdaki koyunların verim gücü, yaklaşık 3 milyon kuzu, 5648 ton yapağı ve 260 bin ton koyun sütüdür. Günümüzün carî fiatlarıyla bu verimin yıllık toplam değeri 3 milyar TL. nin üstündedir.

Bu yaklaşık hesapları ne denli muhafazacı bir tutumla yaptığımız, bu konuda Tunceli Veteriner Müdürlüğünün 1971 yılında; gerçek verilere dayalı olarak yaptığı hesaplarla karşılaştırdırca ortaya çıkmaktadır: Tunceli ilindeki Şavak göçerleri hayvancılığının yılda sağladığı gelir, yapılan ve elimizde bir kopyası bulunan ayrıntılı hesaplara göre, o yılın geçer fiyatlarıyla toplam 26.862.725 TL.dır(3). Söz konusu 9 ilin toplam koyun varlığı içinde Tunceli ilininki yaklaşık % 4 e bile ulaşamadığı gözönünde tutulur ve hesaplama konu olan şavakların koyun varlığının bu %4ü şekillenen Tunceli koyun varlığının yaklaşık 1/20 sini, ancak oluşturabildiği düşünülürse, yaptığımız hesapların, hataya düşülmemesi nedeniyle, ne ölçüde muhafazacı bir tutumla yapıldığı açıkça görülür. Kaldı ki Tunceli Veteriner Müdürlüğünün Şavak göçer koyunculuğuyla ilgili yaptığı hesaplar, ilk kaynaktan, yani üreticinin elinden ilk çıkışta şekillenen gerçek fiatlara göre yapılmıştır. Oysa, gerek kaçakçılık, gerek başka nedenlerle yer alan ve kimi ürünlerde 3-4 aracı elinden geçtikten sonra tüketiciye ulaşan canlı hayvan ve hayvansal ürün fiatlarının

carî fiatları gözönünde bulundurulduğunda, Şavak koyuncululuğunun yılda sağladığı gelirin gerçek parasal değeri, bulunmuş olan toplamın yaklaşık 3-4 misli olması gerektiği kolaylıkla ileri sürülebilir.

GÖÇER HAYVANCILIĞININ BAŞLICA SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÇARELERİ

Göçer hayvancılığının karşılaştığı temel sorunlarla bunların çözümü için alınmasını gerekli gördüğümüz tedbirleri ana sorunlara bağlı olarak belli bölümler içinde vermeye çalışacağız.

A - Otlak Sorunu :

Göçer hayvancılığının en önemli ve en başta gelen sorunu, kuşkusuz otlak yetersizliğidir. Göçerler için

otlak genellikle ve herşeyden önce, yüksek dağlar üzerinde, ya da arasındaki yaylalarla bunların eteklerindeki yerlerdir; buralardaki bitkisel floradır.

Yüzyıllar öncesinden İkinci Dünya Savaşına kadar, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolunun, alçak ovaları dışında kalan kesimlerindeki toprakların, yüksek değerde ve çok çeşitli otlak bitkileriyle örtülü olduğu bilinmektedir. Bu nedenle göçerler, koyunlarını çokluk yayla etekleriyle, bu eteklere yakın düzlüklerdeki çok yaygın otlaklarda otlatır, ancak sıcakların çok arttığı kısa bir dönem için yaylalara çıkma gerekmesi duyarlardı.

Türkiye'de nüfusun artması ve hükümetlerin bilimsel olmaktan uzak bir tahıl tarımı politikası izlemeleri ile halkın önce düzlüklerdeki otlak ve çayırları sonra da yayla eteklerindeki tahıl ekimi uğruna sürüp bozmaları, göçerlerin tümünü zamanından önce yüksek yaylalara çıkmak zorunda bırakmıştır. Böylelikle ve çoğu zaman yaylalardan kar kalkmadan göçer koyunlarının yaylalara gelmesi, bitkilerin gelişmesi ve tohum dökmesini önlemekle kalmamış, topraktan yeni çıkmış otlak bitkilerini koyunlar kökünden biçerek yediklerinden, zamanla bu yayla otlakları da geniş ölçüde yok olma çizgisine getirilmiştir.

Bu yaylak otlarının bozumunu arttırarak hızlandırılan başka bir neden de, göçer nüfusunun artmasıyla orantılı olarak göçer kovun sayısının çoğalması sonu, yaylaklara normalin çok üstünde hayvanın yığılmasıyla fazla otlatmanın giderek yaygınlaşmasıdır.

Bu yıkıcı etkenler altında bitki örtüsünden yoksun bırakılan ve aslında tahıl tarımına elverişli olmayacak sığılıkta olan yayla ve yayla etekleri toprakları, başta yağmur, kar v.b. erozyon etkenleri altında akıp gitmektedir.

Böylesine bir kötü döngünün doğurduğu sorunun göçer koyuncululuğunu çok zor bir duruma düşürdüğünü, hatta uzak olmayan bir gelecekte ortadan kaldıracığı açıktır. Yaylak kiralarının çok artmasını doğuran bu durum, çok yakın akraba (amcaoğlu, kardeş gibi) göçerleri otlatma yüzünden birbirini vuracak çizgiye getirmiş, hayvancılığı bırakıp Tatvan, Batban gibi, yaylalara yakın yerlerde, yerleşme zorunda bırakmıştır.

Bu sorunun çözümünü gerçekleştirmekle göçerlerin hayvancılığını ve göçerlerin yaşantısını kurtarmak yanında, göçer hayvancılığından daha önem taşıyan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, hızlı bir erozyonla giderek akıp gitmekte olan toprakların korunması da sağlanmış olur.

Sorunun çözümü, özellikle ve öncelikle ve öncelikle toprak erozyonunun kolayca oluştuğu yaylalar, yayla eteklerine ve meyilli arazilerin sığ topraklarını otlatmaya elverişli bitkilerle örtmekle sağlanabilir. Yerinde yapılacak ciddi araştırmalarla elde edilecek yerel sonuçlara göre plânlanacak ve sebatlı biçimde çalışmalarla uygulamaya konacak, aşağıda sıralayacağımız tedbirlerle, sorunun büyük ölçüde çözümlenebileceğinden kuşkumuz yoktur:

1. Toprak ve Tarım Reformu Yasasından yararlanarak, göçerlerin yüzyıllardır kullanmakta oldukları yaylak ve otlaklarla kışlak yerleri, bu toprakların bitki örtüsünü geliştirme ve bitki örtüsü yok olmuş yerlerdeki topraklarda yeni otlaklar yetiştirmeyi

içerecek tüm tedbirleri de kapsıyarak, yasal ve kuş-
kuya yer vermiyecek biçimde göçerlere verilmelidir.

2. Bunun belli bir zaman süresi içinde gerçekleştirebilmesi, güvenilir verilere göre bu konunun tümüyle ve ayrı bir kesim olarak kalkınma plânında açık seçik yer almasına ve gerekli her türlü kamu yardım ve hizmetlerinin hükümetlerce benimsenip yerine getirilmesine bağlıdır.

3. Bu çalışmalar yapılırken, göçerlerin bu konuya yapacakları katkı ve uymaları zorunlu görülen hususlar açıkça belirtilmeli ve gerekli kontrol sağlanmalıdır.

4. Doğu ve Güneydoğunun büyük kesiminde tahıl ekimini önleyecek tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerin başında geleni bizce, nüfus yoğunluğu çok olmayan bu yaylak bölgelerin tahıl ihtiyacının, Karadeniz kıyı şeridinde olduğu gibi, Toprak Mahsulleri Ofisince sürekli olarak sağlanmasıdır.

5. Göçerlerin hayvansal üretim bakımından kooperatifler halinde örgütlenmesini gerçekleştirecek yönetmelik ya da kurallar içinde bu konuya gerekli ölçüde yer verilmelidir.

B - Hayvansal Üretim Sorunu :

Göçer hayvancılığının ikinci önem sırasında yer alan sorunu, hayvansal üretime, elde ettikleri hayvansal ürünlerle doğrudan ilgili olanıdır.

Önce değindiğimiz gibi göçer koyunculuğu ilkel biçimde yapılmakta, elde edilen ürünler, çağdaş bilgiler ışığında yapılan bir koyunculukta elde edilen bir hayli düşük bulunmakta ve bu ürünlerin elde edilme ve işlenme biçimi de, benzer şekilde, ilkel tekniklerle yapılmaktadır.

Öte yandan, göçerlerin elde ettikleri canlı hayvan ve hayvansal ürünler, çeşitli nedenlerle gereği gibi değerlendirilebilmemektedir. Bunun başlıca nedeni söz konusu ürünlerin gerçek değer fiatlarla pazar-

lanması konusunun, sürekli ve güvenilir biçimde ne kamu, ne de özel sektör kesiminde ciddi olarak çözüme yönelinmemiş olmasıdır.

Göçerlerin ürettikleri hayvansal ürünler, örgütlenmemiş, yılına göre değişen çeşitli araçlar eliyle ve oldukça düşük değerlerle satın alınmaktadır. Aslında bu, göçerlerin canlı hayvan ve hayvansal ürünlerini hemen ellerinden çıkarmak zorunda bulunmaları nedeniyle, araçların diledikleri fiatları göçerlere kabul ettirmek biçiminde olagelmektedir. Özellikle İran, Irak ve Suriye'de kaçak yoldan giden koyunların çoğunu, göçerlerden, daha hayvanlar doğmadan avans verilmek suretiyle çok ucuz fiata bağlanan hayvanlar oluşturmaktadır.

Canlı hayvan kaçakçılığı konusu, göçer hayvancılığının ekonomik yönden baskısı altında bulunduğu bir sorundur.

Önce belirttiğimiz gibi tüm bu olumsuzluklara rağmen göçer hayvancılığının ulusal gelire yıllık katkısı büyüktür. Eğer bu hayvancılık kalıtsal ve çevresel koşulların elverdiği ölçüde ve bilimsel veriler doğrultusunda geliştirilir ve her yönden sürekli bir güvenceye kavuşturulursa, verim gücünün çok artacağı ve o ölçüde ulusal ekonomiye katkıda bulunacağı kuşkusuzdur.

Bu sorunun çözümünü sağlayabileceğine inandığımız başlıca düzenleme temel tedbirleri aşağıda verilmiştir:

1. Göçerlerin elinde bulunan koyunların kalıtsal verim gücü, üstün kalıtsal yapıdaki damızlıkların kullanılmasıyla artırılmalıdır. Bu, başlangıçta elde bulunan hayvanlar içinde üstün verimdekilerin seçilmesi yoluyla sağlanmalıdır.

2. Koyunların, kış döneminde ve özellikle kurak geçen yıllarda kesif ve kaba yem ihtiyaçları sürekli ve güvenilir biçimde sağlanmalı; koyunların sağlığı, işler ve şimdiden daha etkin çalışmalarla korunma-

lı; kışlak yerlerde hayvanlara elverişli, hijyenik ve nisbeten ucuz barınaklar yapılmalıdır.

3. Elde edilen hayvansal ürünlerin toplanması ve işlenmesi için gerekli, kışlaktan yaylağa ve yaylak-tan kışlağa taşınabilir nitelikte pratik araçlar sağ-lanmalı, bunların kullanma ve korunmalarıyla ilgili bilgiler göçerlere öğretilmelidir. Süt, Peynir, yoğurt ve yapağı gibi ürünleri belli bir süre için hem yay-lak, hem kışlaklarda muhafaza edecek yine pratik uy-gun ve taşınabilir nitelikte depolarla, göçerler do-natılmalıdır.

4. Üretilen kasaplık koyun ve öbür hayvansal ürünler daha önce açıklanan en uygun zamanlarda, böl-genin belirli yerlerinde kurulacak alış istasyon ya da yerlerinde göçerlerden gerçek değer fiatı ile sa-tın alınmalıdır.

5. Hayvansal üretimi gerçekleştirme ve artırma, hayvan sağlığını koruma, hayvansal ürünleri işlemek konularında göçerlerin, hem kışlak hem de yaylaklarda eğitilmeleri, çağdaş yayla hayvancılığına yönetilme-leri, işler çalışma programlarıyla sağlanmalıdır.

6. Bunlar v.b. sorunlar, göçerlerin hayvansal üretim kooperatifleri içinde ve ihtiyaçlara cevap verecek biçimde ayrı bir kesimde ele alınarak örgüt-lenmeleriyle en etkin biçimde çözümlenebilir.

C - Diğer Sorunlar :

Bunların dışında kalan, göçerleri doğrudan ve gö-çer hayvancılığını dolaylı olarak büyük ölçüde etki-leyen önemli sorunlar, göç yollarında karşılaşılan güçlükler, kışlakta, yaylakta ve göç sırasında güven-liğin sağlanması ve göçerlerin sosyal yaşantılarının ilkelliğinde toplanabilir.

Göçerlerin kışlaktan yaylaklara ve yaylaklardan kışlaklara göçleri, gidilecek yerin uzaklığı, izlene-cek yolun durumu ve önceden tesbit edilen konaklama-larda kalınacak sürelerle göre genellikle bir ile dört hafta arasında değişmektedir. Bu süre içinde, göç yo-

lu boyunca koyunlarını otlatmak, beslemek ve uygun yerlerde konaklamalarda, özellikle, maddî çıkar sağlamak amacıyla göçerler baskıya alınmakta ve çoğu zaman göçerler bu fidveleri ödemektedirler. Bu konuda göçerlerin dayanma gücünün tükendiği hallerde ciddi çatışmalar yer almaktadır. Kimi yıllarda istenen paranın çokluğu, ya da izlenecek göç yolunda daha önce yer almış kavgaların doğuracağı yeni ciddi çatışmalardan sakınmak için göçerler, alışageldikleri göç yollarını değiştirmek, yeni yollar ve konaklama yerleri bulmak zorunda kalırlar. Kuşku yok, bu durum göçerlere, hem manen, hem maddeten çok pahalıya malolmaktadır.

Hayvanlar göç yollarında hastalandıklarında, çokluk Veteriner Hekim getirmek olanaksızlığı yüzünden, kendi hallerine terkedilmekte ve çoğu zaman elden çıkmaktadır.

Göçerlerin sosyal yaşantılarının ilkelliği ve kültür konusunda çözüm bekleyen çeşitli sorunların varlığı, yalnız hayvansal üretimlerini geliştirmeyi önlemekle kalmamakta üretimin gerilemesine neden olmaktadır. Sağlıklı bir konuta, giyim ve kuşama, daha uyurca bir yaşama gerekseme duymayacak koşullar içinde yaşayan göçerlerin, hayvansal üretimi gereği gibi yapmak, geliştirmek ve bu alanda yer alan çağdaş uygulamaları öğrenmeleri ve bunları benimsemeleri kuşkusuz beklenemez.

Bu nedenle göçerlerin hayvansal üretim sorunlarının çözümüne giderken, bir yandan göçerlerin sosyal ve kültürel durumlarının düzeltilmesi, özel eğitim programlarıyla eğitilmeleri temel ilke olarak ele alınmalı ve uygulamaya geçilmelidir. Aksi halde göçerlerin çağdaş anlamda bir yayla hayvancılığına yöneltilerek gerçek bir işletmeciliğe kavuşturulmaları gerçekleştirilemez.

Göçerlerin, hem kışlak ve yaylalarda, hem göç yollarında karşılaştıkları güçlük ve çeşitli bezdirici saldırılardan kurtarılarak tam bir güvenliğe kavuşturulmaları zorunludur. Özellikle hayvansal üretimin her konusunda gerekli olan veteriner hizmetlerinin, göçerlerin koşullarına uyacak biçimde sağlanması büyük önem ve zorunluluk taşımaktadır. Bu, bir ölçüde

göç yolları boyunca ve daha geniş ölçüde göçerler yaylaklarda iken kendini duyurmaktadır.

Kanımızca bu sorun, ilk ağızda, söz konusu bölgelerimizdeki veteriner örgütünü, özellikle mobilize etmekle sağlanabilir. Yılın belli aylarında çalışmayı gerektiren bu durumda ve hemen tümüne tekerlekli aracın çıkamadığı yaylalara veteriner hizmetinin, örgüt emrine verilecek birkaç helikopterle kolayca ve etkince götürülmesi gerçekleştirilebilir.

ÖZET

Türkiye'de, üretim gücü ve geliştirilmeye elverişli üretim potansiyeli küçümsemeyecek ölçüde büyük olan bir göçer hayvancılığı, ya da koyuncululuğu vardır. Bu tür hayvancılık, doğal fizik yapısı gereği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha yoğun ve egemendir.

Geçmişte, göçerler otlak bolluğu nedeniyle ancak yazın en sıcak günlerinde daha çok serinlemek amacıyla çıktıkları yaylalara, özellikle son 30 yılda, bu yerlere yakın düzlük ve yayla eteklerindeki otlakların hızla sürülüp bozulması yüzünden çok erken, hatta kar kalkmadan çıkmaktadırlar. Bu durum yaylakların fazla otlatılması sonucu bozulmasını doğurmuş ve göçerleri, üstesinden zor gelinir hatta hayvancılığı bırakacak ölçüde ağır bir otlak sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Çeşitli nedenlere bağlı olarak şekillenen toprak erozyonu çok zor önlenir bir derinlik ve genişliğe varmıştır.

Göçer koyuncululuğu genellikle bölgedeki köylerde yapılmakta olan koyunculuktan üstün olmasına rağmen çağdaş koyunculukta sağlanan verimden önemli ölçüde düşük bir verimde ve ilkel niteliktedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolunun 9 ilindeki koyunvarlığının yaklaşık % 60 ını şekillleyen 3.765.000 baş koyunu göçerler tutmaktadır. Bu koyunların 1971 yılının carî fiatlarıyla ulusal gelire 3 milyar TL. üstünde bir değer kattıkları hesaplanmıştır. Kaldı ki, önerdiğimiz kimi gelişme tedbirlerinin yerine geti-

rilmesiyle göçer hayvancılığında sağlanan verimin büyük ölçüde artacağı kuşkusuzdur.

Gerek Tunceli Veteriner Müdürlüğünün yaptırdığı laboratuvar analiz sonuçları, gerek bizim yerinde saptadığımız, gözlemlere dayalı veriler yayla ve yayla eteklerindeki bitkisel floranın üstün bir besleme değerinde olduğunu göstermektedir.

Göçer hayvancılığını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen çeşitli sorunlar, genel çizgiler halinde bu çalışmanın metninde verilmiştir. Bu sorunların başlıcaları, aşağıda belirtilen temel nitelikteki tedbirlerin, zaman geçirmeden uygulanmasıyla çözülebilir kanısındayız;

1. Toprak erozyonundan korumak, gereği gibi kullanılmak ve geliştirmek için Toprak ve Tarım Reform yasasından da yararlanarak, işler bir plân ve programlar içinde yaylaklar, göçerlerin kullanılmasına bırakılmalıdır, kışlaklar içinde buna benzer bir düzenleme yapılmalıdır.

2. Göçerlerin ürettikleri kasaplık hayvan ve hayvansal ürünlerin, sürekli ve güven verici bir sistem içinde, gerçek değer fiatlarıyla satın alınması sağlanmalıdır.

3. Göçer hayvancılığının çağdaş anlamda geliştirilmesi için gerekli bilgi ve teknikler, düzenlenecek uygun eğitim programlarıyla göçerlere öğretilmelidir.

4. Gerek göç yollarında, gerek kışlak ve yaylaklarda, göçerlere tam ve sürekli bir güvenlik sağlanmalıdır.

5. Göçerlerin sosyal ve kültürel yaşantılarını geliştirmek için gerekli eğitim ve tesisleri içeren yerl koşullarla tutarlı programlar düzenlenmeli ve uygulanmalıdır.

6. Gerek bu tedbirlerin, gerek bunun dışında kalan öbür tedbirlerin verimli biçimde uygulanabilmesi, başta göçerlerin bu konularda doğrudan sorumluluk

yüklenmeleri ve fiilen çalışmalara katılmalarıyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle göçerlerin, yerel koşullarla gelişmeyen, işler biçimde kooperatifler halinde örgütlenmeleri zorunludur.

SUMMARY

The nomadic animal breeding or precisely nomadic sheep breeding has been in existence for many centuries in various regions of Turkey. For the time being nomads are mostly and in a large extent found in Eastern and Southeastern regions of this country.

As it is known, this kind of sheep breeding depends mainly and almost through the year on greens or pastures naturally grown in mountainous, high plateaus and some plains of low altitude.

Nomads move with their sheep from the plains to high plateaus and from the plateaus to plains during late spring and late autumn when vegetation is favorable for grazing.

Results obtained from observations and from some laboratory analysis have evidenced a high nutritive value of some grass varieties grown on these high plateaus.

The average sheep numbers and the total yearly income obtained in 1971 from this breeding of 9 provinces in Eastern and Southeastern of Anatolia have been roughly estimated as 3. 765. 000 and over 3 billions TL. respectively. These figures conservatively represent 60 % of the sheep breeding potential of the regions in question.

Nevertheless the nomadic sheep breeding is primitive in nature still practiced in guidance of knowledge gained empirically through hundreds of years. The total yearly productions and consequently the yearly income obtained from this breeding could be increased gradually and significantly if the necessary improving steps would be taken.

The main problems of nomadic sheep breeding took place in Eastern and Southeastern of Turkey could be summarised as follows:

1. Increasing shortage of grazing areas as results of serious destruction of natural pastures due to extensive plowing for raising grains and over grazing of the remainders;

2. Low productivity as results of primitive and insufficient breeding and management tecnics used;

3. Very poor and unreliable marketing of livestock and other animal products;

4. Ignorance of the nomads in regard of modern sheep breeding and management technics and practices;

5. And finally the inexistence of organization as breeders cooperatives or associations among the nomads.

It is clearly seen that the nomads and cosequentially the nomadic sheep breeding will fade away if these and some other problems related to nomadic animal production would not solved in a reasonable length of time.

LİTERATÜR

- 1- BEŞİKÇİ,İ. (1967): Doğuda Değişim ve Yapısal sorunlar. Sevinç matbaası, Ankara.
- 2- ÖRMECİ,İ. (1971): Tunceli Veteriner Müdürlüğü,1971 çalışma raporu.
- 3- ÖRMECİ,İ. (1970): Şavak Koyunculugu Verimliliği üzerinde inceleme (Yayımlanmamış).
- 4- SEVİNÇ,A. (1972): Göçerler ve Yaylalarda Toprak Erozyonu. Barış Gazetesi, 25.1.1972.
- 5- SEVİNÇ,A. (1972): Göçer Hayvancılığının Başlıca Sorunları ve Çözüm Yolları, MPM Verimlilik Dergisi Cilt 1, sayı 4.
- 6- SEVİNÇ,A. (1974): Göçerler ve Hayvansal Üretim Kooperatifleri. Barış Gazetesi 12.6.1974.
- 7- Tunceli ve Melen Yaylalarındaki Kimi Bitkilerin Analiz Raporu. 1971. (Tunceli Veteriner Müdürlüğünden alınmıştır).